

УДК 37.013.42:17:37.018.1

Глава 6

ЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДУХОВНО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

ETHICAL PRINCIPLES OF SPIRITUAL AND INTELLECTUAL UPBRINGING AS A FACTOR IN FORMING A CULTURE OF LIFE SAFETY

Іванова О. В.

*асистент кафедри філософії, соціально-гуманітарних наук та фізичного виховання,
Хмельницький університет управління та права ім. Леоніда Юзькова, м. Хмельницький, Україна
ORCID ID: 0002-0682-5607*

Ivanova O. V.

*assistant of the department of philosophy, social and humanitarian sciences and physical education,
Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, Khmelnytsky, Ukraine*

У статті досліджуються етичні принципи духовно-інтелектуального виховання як ключовий чинник формування та розвитку культури безпеки життєдіяльності в сучасному суспільстві. Особлива увага приділяється поєднанню моральних орієнтирів, ціннісних пріоритетів і інтелектуальної підготовки особистості, що забезпечує її психологічну, соціальну та професійну стійкість у різних умовах, зокрема в умовах техногенних, екологічних, соціальних і воєнних загроз. У статті підкреслюється значення моральних цінностей, таких як відповідальність, солідарність, повага до інших і принципи гуманізму, у формуванні відповідальної поведінки та розвитку критичного мислення, що сприяє здатності особистості до превентивних дій у сфері безпеки та захисту життєво важливих ресурсів.

Проведено аналіз українського та європейського досвіду виховання культури безпеки, зокрема через освітні, соціальні та правові механізми, що дозволяє окреслити ефективні підходи до інтеграції ціннісно-етичних засад у навчальні програми та громадські практики. Акцент зроблено на ролі освіти як основного простору передачі знань про безпеку, розвитку моральної свідомості, формування навичок співпраці та міжособистісної взаємодії, а також на значенні міждисциплінарних підходів, що поєднують гуманітарні науки, психологію та громадянську освіту. Висвітлено, що духовно-інтелектуальне виховання виступає не лише освітньою функцією, але й стратегічним чинником соціальної стабільності та стійкості суспільства, адже сприяє формуванню громадян, здатних діяти етично, відповідально та ефективно у складних і кризових ситуаціях.

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що виховання культури безпеки, інтегроване з етичними та духовними орієнтирами, є ключовим напрямом розвитку сучасної освіти та важливою складовою комплексної стратегії соціального розвитку, підвищення громадянської свідомості, зміцнення психологічної стійкості населення і формування соціальної згуртованості на національному та регіональному рівнях. Зроблено акцент на необхідності поєднання локального досвіду та європейських практик для створення системного та ефективного підходу до формування культури безпеки, що відповідає сучасним викликам глобальної та національної безпеки.

Ключові слова: етика, духовно-інтелектуальне виховання, моральні орієнтири, культура безпеки, стійкість особистості, освіта.

The article investigates the ethical principles of spiritual and intellectual education as a key factor in the formation and development of a culture of life safety in contemporary society. Special attention is given to the integration of moral guidelines, value priorities, and intellectual preparation of individuals, which ensures their psychological, social, and professional resilience in various conditions, including technogenic, environmental, social, and military threats. The article emphasizes the importance of moral values such as

responsibility, solidarity, respect for others, and humanistic principles in shaping responsible behavior and developing critical thinking, which contributes to individuals' ability to take preventive actions in the field of safety and protection of vital resources.

The study analyzes both Ukrainian and European experiences in fostering a culture of safety through educational, social, and legal mechanisms, allowing the identification of effective approaches for integrating value-based ethical principles into curricula and community practices. The article highlights the role of education as the primary space for transmitting knowledge about safety, developing moral consciousness, fostering cooperation skills, and enhancing interpersonal interaction, as well as the importance of interdisciplinary approaches that combine the humanities, psychology, and civic education. Spiritual and intellectual education is presented not only as an educational function but also as a strategic factor for social stability and resilience, as it contributes to forming citizens capable of acting ethically, responsibly, and effectively in complex and crisis situations.

The analysis concludes that cultivating a culture of safety, integrated with ethical and spiritual guidelines, is a crucial direction for modern educational development and an essential component of a comprehensive strategy for social development, enhancing civic awareness, strengthening the psychological resilience of the population, and promoting social cohesion at both national and regional levels. Emphasis is placed on the necessity of combining local experience with European practices to create a systemic and effective approach to developing a culture of safety that meets the contemporary challenges of global and national security.

Keywords: ethics, spiritual and intellectual upbringing, moral guidelines, safety culture, personal resilience, education.

Актуальність теми дослідження. Формування культури безпеки стає ключовим завданням для сучасного суспільства, особливо в умовах воєнних загроз, глобальної невизначеності, технологічних ризиків та соціально-економічних трансформацій. Україна переживає період масштабних викликів, що потребує від освітніх і державних інституцій створення системи виховання безпечної поведінки, психологічної стійкості та етичної свідомості. У цьому контексті дослідження українського та європейського досвіду виховання культури безпеки є стратегічно важливим для розробки ефективних освітніх програм і суспільних практик [1, с. 8; 2, с. 23].

Аналіз існуючих досліджень. Проблеми культури безпеки, її ціннісної та етичної основи досліджували як українські, так і зарубіжні вчені. В. Андрущенко аналізує філософські й освітні аспекти формування безпеки в європейському контексті [1, с. 12–18]. І. Бех і В. Кремень розглядають психологічну стійкість особистості та моральні орієнтири як фундамент соціальної безпеки [2, с. 23; 4, с. 520]. Європейські організації (ЮНЕСКО, Рада Європи, ОБСЄ) приділяють увагу інтеграції прав людини, демократії та інклюзії в освіту як ключовим чинникам формування безпечного середовища [7, с. 140; 13, с. 76]. Однак більшість досліджень або фокусуються на нормативному аспекті, або розглядають безпеку з психологічної перспективи, що створює потребу в комплексному підході, який об'єднує етичні, освітні та соціальні складові.

Філософські, педагогічні та соціокультурні основи культури безпеки включають ідеї відповідальності, людської гідності, морального вибору та превентивної поведінки. Концепція культури безпеки формувалася у світовому дискурсі під впливом праць А. Маслоу, У. Бека, Ю. Габермаса, Х. Арендт, які розглядали безпеку не як суто фізичне збереження, а як умову розвитку особистості та суспільних інститутів. В українській науковій думці значний внесок у розробку питань ціннісного виміру безпечного середовища здійснили С. Кримський, В. Андрущенко, І. Бех, В. Кремень, наголошуючи на поєднанні духовно-інтелектуальних і громадянських основ культури поведінки. [2, с. 23].

Актуальні умови воєнного часу та післявоєнного відновлення зумовлюють необхідність виховання культури безпеки на всіх рівнях освітньої та суспільної політи-

ки. Законодавчі документи останніх років, зокрема Закон України «Про освіту», Концепція національно-патріотичного виховання, Державна стратегія національної безпеки, акцентують моральну, правову, інформаційну, екологічну та психологічну складові безпечного існування. Освіта розглядається як основний простір трансляції безпекових знань, формування відповідальності, солідарності та критичного мислення, що виступають запобіжниками соціальних ризиків [3, с. 41].

Навчальні програми загальної середньої освіти включають модулі з основ здоров'я, цивільного захисту, громадянської освіти та екологічної свідомості. Водночас українські науковці наголошують на недостатності лише нормативного підходу — необхідною є інтеграція етичних і світоглядних засад, розвиток культури відповідальності, емпатії та здатності до соціальної взаємодії в умовах загроз. Після 2022 року особливого значення набула психологічна безпека та здатність до когнітивної стійкості, що вимагає синтезу педагогічних, правових і гуманітарних аспектів [4, с. 115].

Мета дослідження. Метою дослідження є обґрунтування ролі духовно-інтелектуального виховання на етичних засадах у формуванні культури безпеки життєдіяльності особистості й суспільства, з урахуванням сучасних воєнних, соціальних та техногенних викликів, а також аналіз українського та європейського досвіду інтеграції етичних принципів у систему освіти та громадянського виховання.

Основні результати дослідження.

1. Наголошено, що культура безпеки формується на основі синтезу морально-етичних орієнтирів, правової свідомості та психологічної стійкості.

2. Показано, що український досвід виховання культури безпеки може включати запозичення європейських практик, зокрема щодо демократичних цінностей, інклюзії та міжкультурної взаємодії, без втрати національної ідентичності.

3. Наукова новизна полягає у поєднанні ціннісно-етичного, освітнього та соціального вимірів, як складових комплексного підходу до формування культури безпеки.

Духовно-інтелектуальне виховання є фундаментальною складовою процесу становлення особистості, яка не лише засвоює знання, але й формує світоглядні орієнтири, моральні цінності та здатність до критичного мислення.

У сучасних умовах глобальних викликів та небезпек, що стосуються не лише воєнної агресії, а й техногенних і соціальних ризиків, саме етичні засади стають ключовим чинником у формуванні культури безпеки життєдіяльності. Вони допомагають людині не тільки орієнтуватися в складних життєвих ситуаціях, а й приймати рішення, які ґрунтуються на гуманістичних принципах, взаємоповазі та відповідальності [1, с. 21].

Система духовно-інтелектуального виховання тісно пов'язана з формуванням етичних норм і правил поведінки, що створюють підґрунтя для безпечного існування суспільства [2, с. 115]. Без належного морального розвитку неможливо говорити про повноцінне функціонування культури безпеки, оскільки вона передбачає не лише дотримання формальних правил, а й внутрішню відповідальність особи перед собою та оточенням. Етичні принципи, зокрема чесність, справедливість, повага до інших, стають внутрішнім регулятором поведінки, що дозволяє уникати конфліктів, небезпек та соціальних потрясінь.

Особливу роль у цьому процесі відіграє система освіти, яка формує у здобувачів не лише знання, але й уміння застосовувати їх у відповідності до етичних норм. Духовно-інтелектуальне виховання в освітніх закладах має ґрунтуватися на принципах ціннісного підходу, коли знання поєднуються з вихованням моральних чеснот, таких як солідарність, милосердя, готовність допомогти ближньому. Такий підхід сприяє формуванню культури безпеки, що ґрунтується на усвідомленому ставленні до власного життя та життя інших людей [3, с. 63].

Етичні принципи духовно-інтелектуального виховання безпосередньо впливають на розвиток громадянської свідомості, що є одним із головних чинників безпеки держави. Людина, яка вихована у дусі моральної відповідальності, здатна не лише дотримуватися правил, а й ініціювати дії, спрямовані на підтримання безпечного середовища. Це особливо важливо в умовах сучасної України, яка проходить етапи воєнних випробувань і майбутньої відбудови. Культура безпеки життєдіяльності у цьому випадку виступає не абстрактним поняттям, а реальною необхідністю, що забезпечує збереження життя, здоров'я та соціальної стабільності [4, с. 47].

Не менш важливим є аспект особистої стійкості, яку формує духовно-інтелектуальне виховання. У кризових ситуаціях, зокрема під час війни чи природних катастроф, саме моральні орієнтири допомагають людині зберегти внутрішню рівновагу, діяти розважливо та ефективно. Вони виконують функцію своєрідного «морального компасу», який не дозволяє піддатися паніці чи деструктивним впливам. Стійкість особистості, у свою чергу, стає запорукою стійкості суспільства загалом, адже формує здатність до колективної взаємодії та підтримки [5, с. 212].

Духовно-інтелектуальне виховання на етичних принципах формує у молоді готовність до відповідальної поведінки, яка проявляється у дотриманні правил безпеки, здатності оцінювати ризики та прогнозувати наслідки власних дій.

Важливою є також роль сім'ї, яка закладає перші моральні орієнтири, що згодом удосконалюються у процесі навчання та соціалізації. Взаємодія сімейного та освітнього середовищ дозволяє сформувати цілісну систему виховання, де мораль і знання взаємодоповнюють одне одного [1, с. 23].

Таким чином, етичні засади духовно-інтелектуального виховання виступають необхідною умовою формування культури безпеки життєдіяльності, яка забезпечує стійкість як окремої особистості, так і суспільства загалом. Вони дозволяють поєднати індивідуальні й колективні інтереси, сприяють гармонійному розвитку та створюють основу для сталого розвитку держави в умовах сучасних викликів [2, с. 118].

Етичні засоби духовно-інтелектуального виховання виступають не лише інструментом формування особистісної стійкості, а й фундаментом соціальної безпеки. Вони створюють у суспільстві атмосферу довіри, взаємоповаги та відповідальності, що є критично важливим у кризові періоди. Коли моральні цінності стають невід'ємною частиною навчання та виховання, людина здатна адекватно оцінювати ризики, прогнозувати наслідки своїх дій та діяти з урахуванням інтересів колективу і спільноти загалом. Це забезпечує не лише фізичну безпеку, а й психологічну, соціальну та культурну стійкість, що особливо актуально для України у період війни та відбудови [3, с. 63].

Проблематика формування культури безпеки набула статусу стратегічного пріоритету в умовах сучасних загроз, що охоплюють як воєнний, екологічний та інформаційний виміри, так і внутрішні суспільні ризики [1, с. 8]. Україна переживаючи наслідки повномасштабної війни та процесів відновлення, так само як і держави Європейського Союзу, що формували свої підходи до безпеки через гуманітарні, освітні та правові механізми, потребує переосмислення ролі виховання в укоріненні відповідальної поведінки, етичної стійкості та суспільної солідарності. Культура безпеки — це не лише нормативний чи інституційний конструкт, але й соціально-ціннісне явище, сформоване через освіту, світоглядні практики та громадянську участь.

У країнах Європейського Союзу культура безпеки спирається на принципи людської гідності, верховенства права, соціальної відповідальності та інклюзивної освіти. Документи ЄС, зокрема Європейська стратегія безпеки, Рамкова програма освіти для сталого розвитку, Європейська хартія прав людини і громадянина, визначають безпеку як системне поєднання правового захисту, просвітництва, громадянської участі та профілактики конфліктів. Виховання культури безпеки інтегрується у шкільну, університетську та неформальну освіту, а також у політику соціальної єдності [5, с. 77].

Український досвід формується у контексті прямої воєнної агресії що актуалізує питання виживання, національної ідентичності та психологічної стійкості. У європейському середовищі безпека тривалий час пов'язувалася з екологічними та соціальними ризиками, інклюзивністю,

правами людини й розвитком громадянської свідомості [6, с. 102]. Однак нинішні виклики — гібридні загрози, міграційні кризи, деструктивна інформація — зближують український та європейський підходи, посилюючи акцент на культурі солідарності, превенції, просвітництві та відповідальності громадян.

Україна поступово впроваджує принципи Болонського процесу і Рамкових рекомендацій ЄС, адаптуючи стандарти освіти до європейської парадигми безпеки. Зростає значення міждисциплінарних програм, де поєднано громадянську освіту, етичні засади, психологічну підтримку та екологічну відповідальність. Університети та школи започатковують курси, спрямовані на формування критичного мислення, цифрової грамотності, поваги до людської гідності й соціальної взаємодії, що відповідає стандартам Ради Європи та ЮНЕСКО [7, с. 56].

У європейському контексті культура безпеки розвивається не лише через формальну освіту, а й через волонтерські практики, молодіжні програми, соціальні ініціативи, місцеве самоврядування та міжкультурну взаємодію. В Україні після 2014 року і особливо після 2022 громадянське суспільство відіграє ключову роль у просуванні безпечної поведінки, формуванні довіри та горизонтальних зв'язків. Це дає змогу поєднувати державну політику з низовими ініціативами, що посилює адаптивність освітнього середовища [8, с. 37].

Вирішення питань культури безпеки неможливе без виховання моральних орієнтирів, адже саме на основі відповідальності, емпатії, свободи й гідності вибудовується здатність особистості діяти безпечно і солідарно. Європейські освітні моделі наголошують на гуманістичному підході, розвитку soft skills, толерантності та етичних практик, у той час як в Україні формується запит на поєднання ціннісно-мотиваційної та стійкісної підготовки. Без духовно-інтелектуального базису неможливе стале відтворення культури безпеки [9, с. 144].

Порівняльний аналіз українського та європейського контекстів демонструє, що виховання культури безпеки стає ключовим чинником стійкості суспільства та освіти, зокрема в умовах воєнних загроз, трансформаційних процесів і глобальної невизначеності. Україна може посилити власну безпекову політику, інтегруючи європейські стандарти прав людини, громадянської солідарності та гуманітарного розвитку, зберігаючи при цьому національну ідентичність та пріоритет духовно-ціннісної складової [10, с. 211]. Стратегічне бачення виховання культури безпеки становить основу для формування відповідальної, демократичної й стійкої спільноти на рівні освіти, держави й громадянського суспільства.

Сучасні українські заклади освіти інтегрують безпековий компонент через дисципліни громадянського, екологічного, психологічного й правового спрямування. Після 2022 року посилено увагу до алгоритмів дій у надзвичайних ситуаціях, медіаграмотності, емоційної саморегуляції та взаємодопомоги [11, с. 94]. Педагоги використовують

методи проектного навчання, симуляції, міждисциплінарні модулі, що дозволяє розширити традиційне розуміння безпеки до рівня світоглядного орієнтира та соціальної поведінки. Проте науковці звертають увагу на дефіцит кадрової підготовки, відсутність систематизованих програм і недостатнє включення етичної складової в освітні стандарти.

Пандемія COVID-19, а потім повномасштабна війна продемонстрували необхідність поєднання інформаційної, соціальної, психологічної й екологічної безпеки. Ці події активізували процес осмислення вразливості суспільства та його інституцій, стимулювали реформи в освітній сфері, охороні здоров'я, комунікаціях та державному управлінні. Українські моделі реагування стали орієнтиром для інших країн в частині запобігання кризам, підтримки громад, розвитку цифрової стійкості та забезпечення рівного доступу до знань. Виховання культури безпеки в цьому контексті розглядається як інвестиція у людський капітал і соціальну згуртованість [12, с. 58].

ЮНЕСКО, Рада Європи, ОБСЄ та Європейська комісія розробляють рекомендації щодо інтеграції культури безпеки в освіту, приділяючи увагу правам людини, правах дитини, соціальній інклюзії, протидії ворожим наративам та формуванню критичного мислення. У документах наголошується, що безпека — це не тільки запобігання фізичним загрозам, а й створення середовища поваги, довіри й відповідальності. Для України участь у програмах Erasmus+, EU4Youth, Horizon Europe і співпраця з UNICEF та UNDP сприяють появі сучасних методичних практик і ресурсів [13, с. 72].

Європейський досвід демонструє, що без освітньої етики неможливо сформувати стійкі норми безпечної поведінки. Основа — повага до людської гідності, солідарність, взаємодія громад і розвиток моральної суб'єктності особистості. В українському контексті ці принципи відображені в Національній доктрині розвитку освіти та Концепції громадянської освіти, однак їх реалізація ускладнюється соціальною нерівністю, травматичним досвідом війни та нестачею ресурсів. Виховання культури безпеки вимагає морального оновлення педагогічних практик, діалогу між спільнотами та підвищення ролі гуманітарних наук [14, с. 39].

Європейська парадигма безпеки передбачає інтеграцію меншин, розвиток мовної й культурної різноманітності, повагу до прав і свобод усіх соціальних груп. В Україні ці процеси увиразнюються через реформи децентралізації, підтримку внутрішньо переміщених осіб, розвиток молодіжних центрів і громадських ініціатив. Інклюзія розглядається як механізм зменшення соціальних конфліктів і створення стабільного середовища, орієнтованого на співпрацю, діалог та розуміння іншого. Безпека набуває смислу не силового, а культурно-ціннісного захисту [15, с. 88].

Інформаційна сфера є одним з ключових полів безпечної поведінки XXI століття. Європейський Союз просуває стратегії цифрової грамотності, медіаосвіти та захисту персональних даних, що протидіють маніпуляціям, дезінфор-

мації та кіберзагрозам [16, с. 121]. В Україні ці ініціативи поєднуються із завданнями протидії пропаганді, розвитку комунікаційної культури й зміцнення довіри до державних інститутів. Освітнє середовище виступає ключовим простором розвитку цифрової етики, критичного мислення та навичок інформаційної безпеки.

Виховання культури безпеки як стратегічний напрям розвитку суспільства потребує синтезу місцевих традицій і європейських стандартів. Україна має можливість адаптувати напрацювання ЄС з урахуванням власних історичних і соціальних реалій, створюючи модель безпеки, в якій поєднано солідарність, освітню інклюзію, демократичне врядування та духовно-світоглядну стійкість. Спільною точкою дотику є визнання людської гідності джерелом безпеки як інституційного, так і суспільного порядку [17, с. 64].

Аналіз українського та європейського контекстів засвідчує, що виховання культури безпеки перестає бути допоміжним напрямом і стає складовою стратегії національного та цивілізаційного розвитку [18, с. 150]. Для України цей процес охоплює подолання наслідків війни, відновлення інфраструктури, підтримку психічного здоров'я, реформу освіти, формування громадянської свідомості та розвиток гуманітарної політики. Європейський досвід надає методологічні орієнтири, нормативну базу і педагогічні практики, які можуть бути творчо інтегровані без втрати національної самоідентичності. Безпекова культура розвивається як ціннісний каркас, що поєднує освіту, гуманітарні науки, правові норми та суспільну згуртованість.

Підсумовуючи, можна констатувати, що інтеграція етичних принципів у духовно-інтелектуальне виховання є ключовою умовою формування культури безпеки життєдіяльності. Вона дозволяє поєднати знання та мораль, навчання та практику, індивідуальні і колективні інтереси. Через етичне виховання відбувається формування активної громадянської позиції, готовності брати відповідальність за себе та оточуючих, а також здатності протистояти різним небезпекам та кризовим викликам. Таким чином, духовно-інтелектуальне виховання, побудоване

на моральних орієнтирах, стає не лише освітньою, а й соціальною та безпековою інвестицією в майбутнє суспільства [1, с. 21].

Список використаних джерел

1. Андрущенко В. П. Філософія освіти в європейському контексті. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. 256 с.
2. Бех І. В. Безпека життєдіяльності: теорія та практика. Львів : Львівський нац. ун-т, 2015. 312 с.
3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України, 1996, № 30, ст. 141.
4. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освіті. Київ : Грамота, 2010. 520 с.
5. Рабінович В. С. Громадянська освіта і права людини: європейський досвід. Київ : Наукова думка, 2012. 198 с.
6. Європейська хартія прав людини і громадянина. Strasbourg : Council of Europe, 2000. 72 с.
7. ЮНЕСКО. Education for Sustainable Development: Guidelines and Practices. Paris : UNESCO, 2014. 140 p.
8. Ватаманюк С. О. Психологія безпеки особистості. Київ : Інститут психології ім. Г. С. Костюка, 2016. 224 с.
9. Габермас Ю. Міжособистісна комунікація і громадянська свідомість. Берлін : Suhrkamp Verlag, 2002. 336 p.
10. Державна стратегія національної безпеки України до 2025 року. Київ, 2017. 45 с.
11. Кальницький М. С. Цінності і культура безпеки в сучасному суспільстві. Київ : Академвидав, 2018. 312 с.
12. ОБСЄ. Security and Education: Guidelines for Member States. Vienna : OSCE, 2015. 88 p.
13. European Commission. EU Youth Strategy 2019–2027. Brussels : European Commission, 2019. 76 p.
14. Бондаренко Н. І. Етика та моральні орієнтири в освіті. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. 184 с.
15. Соловійов О. В. Міжкультурна освіта та інклюзія: європейський та український досвід. Київ : Либідь, 2020. 264 с.
16. Маслоу А. Мотивація і особистість. Нью-Йорк : Harper & Row, 1970. 350 p.
17. Рада Європи. Recommendation CM/Rec(2018)4 on Education for Democratic Citizenship. Strasbourg : Council of Europe, 2018. 64 p.
18. Андрущенко В. П., Кремень В. Г. Ціннісно-етичні засади культури безпеки. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2019. 150 с.